

Hogeschool Leiden

B HBO-Rechten

Beperkte opleidingsbeoordeling

Samenvatting

In oktober 2019 heeft een visitatiepanel van NQA de bestaande vierjarige bacheloropleiding HBO-Rechten van de Hogeschool Leiden bezocht. Deze opleiding wordt uitsluitend in een voltijdsvariant aangeboden. Het resultaat van de beoordeling is **positief**.

Standaard 1: Beoogde leerresultaten

De opleiding ontvangt voor standaard 1 het oordeel voldoet.

De bacheloropleiding HBO-Rechten leidt studenten op tot hbo-jurist. De beoogde leerresultaten en onderliggende kennis- en vaardighedenbasis (*Body of Skills and Knowledge*, BoKS) van de bacheloropleiding van Hogeschool Leiden zijn gebaseerd op het landelijk beroeps- en opleidingsprofiel 'HBO-Rechten 2025' (2019). Daarin zijn vijf competenties geformuleerd: analyseren, adviseren, belangen behartigen, beslissen en organiseren. Deze competenties zijn afgestemd op de verwachtingen van het beroepenveld en het vakgebied, en op internationale eisen.

In het verlengde van het landelijk profiel maakt de opleiding een aantal veelbelovende eigen profielkeuzes. Deze liggen met name op het vlak van het zoveel mogelijk multidisciplinair opleiden van toekomstige *legal professionals*, met aandacht voor ICT-vaardigheden en duurzaamheidsdoelstellingen. Een goede vervolgstap zou zijn om deze keuzes in overleg met het werkveld samen te brengen tot een samenhangend en toekomstgericht profiel voor de Leidse hbo-jurist. Dit kan afgestudeerden helpen om een meer zichtbare plaats in het beroepenveld te gaan innemen. Het verder uitbouwen van de samenwerking met het beroepenveld heeft de aandacht van de opleiding. Een mooi initiatief zijn de recent gestarte 'LivingLABS', die op relevante thema's zoals omgevingsrecht, privacy, legal tech & design en intellectueel eigendom moeten leiden tot structurele co-creatie van kennis.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

De opleiding ontvangt voor standaard 2 het oordeel voldoet.

Het vierjarige curriculum van de opleiding (240 EC) en de onderliggende didactiek hebben sinds 2017-2018 een grondige vernieuwing ondergaan. Het resultaat is een breder, meer multidisciplinair en nauwer bij de beroepspraktijk aansluitend curriculum. De opleiding kiest daarin voor student-gecentreerde en activerende werkvormen. Van studenten wordt een sterkere mate van zelfsturing verwacht en zij hebben in het nieuwe curriculum echt iets te kiezen. De rol van de docent is grotendeels verschoven van kennisoverdracht naar coaching. Door ingrepen als het sterker afbakenen van het afstudeertraject en het opnieuw vormgeven van de studieloopbaanbegeleiding (SLB) is de studeerbaarheid vergroot.

De opzet en inhoud van het nieuwe curriculum zijn helder. De verplichte opleidingsspecifieke blokken in jaar 1 en 2 stellen beroepsrollen centraal en jaar 3 en 4 staan in het teken van leerroutes waarmee studenten zich naar wens kunnen specialiseren in een specifiek rechtsgebied (civielrecht, bestuursrecht of internationaal recht). Als geheel stelt het curriculum studenten in staat om de vijf competenties op eindniveau te behalen. Inhoud en niveau van bestudeerde voorbeeldmodules zijn passend. Wel lijkt de eerste helft van het curriculum al meer 'uitontwikkeld' dan de tweede helft; gemaakte profielkeuzes, bijvoorbeeld rond het

multidisciplinair opleiden van studenten, klinken nu met name door in jaar 1 en 2. Een veelbelovende ontwikkeling is de introductie van innovatieve afstudeertrajecten als onderdeel van de LivingLABS. Dit is een ontwikkelpad dat in de toekomst tot waardevolle nieuwe dwarsverbanden tussen studenten, docenten en werkveld kan leiden en mogelijk de nieuwe norm voor het afstuderen gaat worden.

De uitwerking van de onderwijsvernieuwing was in handen van docenten zelf. Samen vormen zij een hecht, initiatiefrijk en lerend team dat de blik stevig vooruit gericht heeft. Voor teamontwikkeling, onderlinge samenwerking en verdere professionalisering bestaat veel aandacht, onder andere in recent geïntroduceerde scrumsessies. Docenten zijn zowel inhoudelijk als didactisch goed gekwalificeerd.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding ontvangt voor standaard 3 het oordeel voldoet.

Als onderdeel van de curriculumvernieuwing en in het kader van nieuw hogeschoolbreed beleid heeft de opleiding haar systeem van toetsing kritisch onder de loep genomen. Als gevolg daarvan is er meer nadruk komen te liggen op het integraal toetsen van de competentieontwikkeling, waarbij authentieke beroepstaken zoveel mogelijk het uitgangspunt vormen. Dit is een mooie stap voorwaarts. Verdere ontwikkelmogelijkheden liggen vooral op het vlak van het verder terugbrengen van het aantal (deel)toetsen en het nog nadrukkelijker afstemmen van de toetsing op het ontwikkelen van een *T-shaped*-profiel. Het niveau van bestudeerde toetsen is goed. Ook is er binnen het systeem van toetsing voldoende oog voor validiteit, betrouwbaarheid en transparantie.

De opleiding hanteert adequate beoordelingsprocedures voor de eindwerken. Zowel stageportfolio's als scripties worden inmiddels door meerdere beoordelaars bekeken. De toegekende beoordelingen zijn in de regel inzichtelijk en passend. Procedures voor de kwaliteitsborging van toetsing zijn bewust 'licht' ingestoken; de opleiding stelt veel vertrouwen in de professionaliteit van docenten. Daarnaast spelen de opleidingsspecifieke toetscommissie en de facultaire examencommissie een rol bij het bewaken van de toetskwaliteit en het gerealiseerde eindniveau. De werkveldadviescommissie en een tweetal collega-hogescholen zijn betrokken bij de externe validatie van scripties. Een ontwikkelpunt is om meer samenhang te brengen in de nu nog 'losstaande' borgingsactiviteiten. Daarbij mag meer nadruk komen te liggen op de 'check' en de 'act' uit de PDCA-cyclus, zodat bevindingen aantoonbaar leiden tot aanscherping en bijstelling van afstudeerprocedures en -beoordeling.

Standaard 4: Gerealiseerde leerresultaten

De opleiding ontvangt voor standaard 4 het oordeel voldoet.

Een gesprek met alumni en bestudering van een steekproef van vijftien recent voltooide eindwerken (stageportfolio's en scripties) wijzen uit dat studenten de beoogde leerresultaten realiseren. De eindwerken zijn relevant voor het werkveld en getuigen van voldoende theoretische diepgang, maar zijn wel (nog) vrij traditioneel van opzet. De beperkte omvang van het afstudeeronderzoek (15 EC) brengt met zich mee dat de *scope* van de scripties beperkt is. Vaak gaat het om adviesrapporten die met name gebaseerd zijn op jurisprudentie-onderzoek. De opleiding kan, zoals zij zichzelf terdege realiseert, nog stappen zetten in het uitbreiden van de

diversiteit van beroepsproducten en ingezette onderzoeksmethodes. Dit is precies waar de opleiding met de nieuwe LivingLABS op inzet.

Afgestudeerden komen met name terecht bij commerciële bedrijven, juridische dienstverleners en (semi-)overheid in de regio. Zij zijn positief over de praktische bruikbaarheid van de kennis en vaardigheden die zij in de opleiding verworven hebben.

Inhoudsopgave

<u>Samenvatting</u>	3
<u>Inleiding</u>	9
<u>Schets van de opleiding</u>	11
<u>Standaard 1</u> <u>Beoogde leerresultaten</u>	13
<u>Standaard 2</u> <u>Onderwijsleeromgeving</u>	16
<u>Standaard 3</u> <u>Toetsing</u>	22
<u>Standaard 4</u> <u>Gerealiseerde leerresultaten</u>	26
<u>Eindoordeel over de opleiding</u>	29
<u>Aanbevelingen</u>	30
<u>Bijlagen</u>	31
<u>Bijlage 1</u> <u>Bezoekprogramma</u>	32
<u>Bijlage 2</u> <u>Bestudeerde documenten</u>	33

Inleiding

Dit visitatierapport bevat de beoordeling van de bestaande bacheloropleiding HBO-Rechten van de Hogeschool Leiden. Het visitatiepanel van NQA dat de beoordeling heeft uitgevoerd is samengesteld door NQA, in opdracht van Hogeschool Leiden en in overleg met de opleiding. Voorafgaand aan de visitatie heeft de NVAO het panel goedgekeurd.

Het rapport beschrijft de bevindingen, overwegingen en conclusies van het panel. Ook bevat het enkele aanbevelingen voor de opleiding. Het rapport is opgesteld conform het *Beoordelingskader accreditatiestelsel hoger onderwijs* van de NVAO (september 2018) en de *NQA Handleiding opleidingsvisitaties 2019*.

De visitatie heeft plaatsgevonden op 17 oktober 2019. Het visitatiepanel bestond uit:

Mevrouw mr. dr. W. Slingerland (voorzitter, domeindeskundige)
Mevrouw drs. M. Kok (domeindeskundige)
De heer C.M.J. Visser (domeindeskundige)
Mevrouw Y. Majid (studentlid)

Mevrouw dr. F. Meijer, auditor van NQA, trad op als lead-auditor van het panel.

De opleiding is geplaatst in de visitatiegroep HBO-Rechten, groep 2. Afstemming tussen alle deelpanels heeft allereerst plaatsgevonden door de instructie die de panelleden krijgen met betrekking tot het beoordelingskader. De tussen Hobéon en NQA gekalibreerde criteria voor de beoordeling maken onderdeel uit van deze instructie. Daaraan voorafgaand is de afstemming geborgd door overlap in de bezetting tussen alle deelpanels. Daarnaast is, rekening houdend met het feit dat elke opleidingsbeoordeling een individuele beoordeling betreft, vanuit de overlap in de bezetting, waar relevant, voortschrijdend gereflecteerd op vorige bezoeken binnen deze visitatiegroep. Verder wordt de afstemming tussen de panels geborgd door de ondersteuning van zo veel mogelijk dezelfde secretaris vanuit zowel Hobéon als NQA en door de inzet van getrainde voorzitters.

Werkwijze panel en procesverloop

Voor de opleidingsbeoordeling heeft de opleiding een zelfevaluatie en bijlagen ter beschikking gesteld aan het panel en is een paneloverleg gepland ter voorbereiding van de visitatie. Dit vooroverleg heeft circa twee weken voor het visitatiebezoek plaatsgevonden. De panelleden zijn geïnstrueerd over de werkwijze via de NQA-handleiding en het NVAO-kader. Vervolgens heeft het panel de aanpak, rolverdeling en werkwijze voor het visitatiebezoek besproken. Het panel heeft gesproken over de indrukken en observaties die zijn verkregen vanuit het zelfevaluatierapport en de bijlagen. Ook zijn de meningen over de geselecteerde eindwerken gedeeld. Conform de richtlijnen van het NVAO-kader is er bij twijfel over het niveau of de beoordeling van een eindwerk een tweede panellid als lezer ingeschakeld. Informatie uit het vooroverleg is uitgewerkt naar een agenda met vraagpunten voor de bezoekdag. Waar nodig is contact opgenomen met de opleidingen om de organisatie van de bezoekdag verder te stroomlijnen.

Tijdens de bezoekdag heeft het panel gesproken met diverse groepen (zie bijlage 1) en het ter inzage gelegde materiaal bestudeerd. Het laatste betrof met name onderwijs- en toetsmateriaal en notulen van verschillende commissies, zoals bijvoorbeeld examencommissie en opleidingscommissie. Aan het einde van de bezoekdag is in het gehele panel alle verkregen informatie verwerkt tot een totaalbeeld en tot een voorlopig oordeel met argumentatie. Tijdens een afsluitende mondelinge terugkoppeling heeft de voorzitter van het panel de voorlopige eindoordelen en belangrijkste bevindingen meegedeeld aan de opleiding. Na het visitatiebezoek heeft de secretaris op basis van alle informatie en de bevindingen van de panelleden een conceptrapportage opgesteld en voorgelegd bij alle panelleden. Met de input van de panelleden is een tweede concept opgesteld dat ter controle op feitelijke onjuistheden is voorgelegd bij de opleiding. De panelleden hebben kennisgenomen van de reactie van de opleiding en waar nodig aanpassingen doorgevoerd. Vervolgens is het rapport definitief vastgesteld.

Het visitatiepanel verklaart dat de beoordeling van de opleiding in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

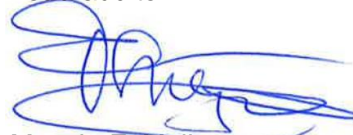
Utrecht, 19 december 2019

Panelvoorzitter

Mw. mr. dr. W. Slingerland

Lead-auditor

Mw. dr. F. Meijer

Schets van de opleiding

De voltijds bacheloropleiding HBO-Rechten (240 EC) van Hogeschool Leiden leidt studenten op tot hbo-jurist. Afgestudeerden kunnen aan de slag in onder meer beleids-, staf- of adviesfuncties in het bedrijfsleven, bij de overheid of in de non-profitsector. De opleiding is een van in totaal zes opleidingen van de Faculteit Management en Bedrijf (hierna: M&B) van Hogeschool Leiden. Deze faculteit omvat daarnaast de opleidingen Sociaal Juridische Dienstverlening, Human Resource Management, Commerciële Economie, Communicatie en Management in de Zorg. Binnen het cluster van HBO-Rechtenopleidingen is de opleiding van de Hogeschool Leiden een middelgrote opleiding. De laatste jaren heeft de opleiding een stevige groei in studentenaantallen doorgemaakt. Zij telt nu ruim 800 studenten en 50 docenten (ca. 37 FTE).

In de afgelopen periode heeft de opleiding gefaseerd een nieuw curriculum ingevoerd. Het onderwijs van jaar 1 en jaar 4 is herontworpen in 2016-2017, het onderwijs van jaar 2 volgde in 2017-2018 en het onderwijs van jaar 3 en de minoren zijn vernieuwd in 2018-2019. Het nieuwe curriculum volgt de kaders die gesteld zijn door het landelijk beroeps- en opleidingsprofiel HBO-Rechten. In 2019 is een nieuw landelijk profiel, 'HBO-Rechten 2025', opgesteld. Tijdens de recente curriculumherziening heeft de opleiding van de Hogeschool Leiden deels al geanticipeerd op deze herziening van de competenties en daaraan gekoppelde Body of Knowledge and Skills (BoKS). Naar verwachting van de opleiding zal de inmiddels doorgevoerde competentieherziening niet tot noemenswaardige inhoudelijke verschuivingen in het curriculum leiden. De curriculumcommissie heeft geconstateerd dat de aangepaste competenties behaald kunnen worden binnen de huidige cursusopbouw.

Een prominente ontwikkeling is dat de Faculteit M&B vanaf 2016 een Toekomstbestendige OnderwijsPraktijk (TOP) heeft geïntroduceerd. In het eerste jaar volgen studenten van alle opleidingen binnen de faculteit deels hetzelfde programma, waardoor een eventuele switch tussen de opleidingen minder studievertraging oplevert. Dit gedeelde programma omvat faculteitsbrede vaardighedenmodules, zoals *WeQuest* (onderzoeksvaardigheden), *Financieel Rijbewijs*, *Basisgespreksvaardigheden* en *Presenteren*. Daarnaast heeft de faculteit vanaf het studiejaar 2018-2019 de module *De Kritische Blik* ingevoerd, waarin tweedejaarsstudenten vanuit verschillende opleidingen samenwerken aan het oplossen van een maatschappelijk vraagstuk. Op dit moment werkt de faculteit bovendien aan de ontwikkeling van interdisciplinair(e) minoren/afstudeeronderzoek voor het derde en vierde opleidingsjaar.

Ook op onderzoeksvlak zijn er ambities om meer praktische samenwerking tussen de verschillende opleidingen van de faculteit te realiseren. Het facultaire kenniscentrum Duurzaam Organiseren wil op basis van de *Sustainable Development Goals* (SDGs) van de Verenigde Naties interdisciplinair onderzoek en de valorisatie ervan stimuleren. De drie lectoraten van de faculteit kennen gezamenlijke onderzoeklijnen. Het in 2019 gestarte lectoraat Recht & Rechtvaardigheid van de opleiding HBO-Rechten werkt bijvoorbeeld samen met het lectoraat PR en Social Media aan interdisciplinair onderzoek op het snijvlak van Recht en Communicatie. In de toekomst wil dit lectoraat bovendien samen met het lectoraat Diversiteit onderzoeksactiviteiten ondernemen rond inclusie en toegang tot het recht.

Tabel administratieve gegevens

Naam opleiding in CROHO	HBO-Rechten
Type en soort	hbo; Bachelor
Variant	Voltijd
Sector	Recht
Graad	LLB
Studielast	240 EC
Afstudeerspecialisatie(s)	-
Locatie(s)	Leiden
Onderwijstaal	Nederlands
ISAT code CROHO	39205
Financiering	Bekostigd
Visitatiegroep	HBO-Rechten
Inleverdatum	1/5/2020
Bijzonder kenmerk	-
Joint programme, met opgave van de betrokken partnerinstellingen en type graadverlening (joint/double/multiple degree)	-

Standaard 1 Beoogde leerresultaten

De beoogde leerresultaten passen bij het niveau en de oriëntatie van de opleiding en zijn afgestemd op de verwachtingen van het beroepenveld en het vakgebied en op internationale eisen.

Conclusie

De beoogde leerresultaten en onderliggende kennisbasis van de bacheloropleiding HBO-Rechten van Hogeschool Leiden zijn gebaseerd op het landelijk beroeps- en opleidingsprofiel HBO-Rechten 2025 (2019). Daarin zijn vijf competenties voor de hbo-jurist geformuleerd. Niveau en oriëntatie van deze competenties zijn naar het panel vaststelt in lijn met de eisen die (inter)nationaal gesteld worden aan een hbo-bacheloropleiding en met de verwachtingen van het beroepenveld. Voor de eigen profielkeuzes die de Hogeschool Leiden in het verlengde van het landelijk profiel maakt, heeft het panel waardering. Een goede vervolgstap zou zijn om deze nu nog losstaande keuzes in overleg met het werkveld te integreren tot een samenhangend en toekomstgericht profiel voor de Leidse hbo-jurist. Dit kan afgestudeerden helpen om een meer zichtbare plaats in het beroepenveld te gaan innemen. Het verder uitbouwen van de samenwerking met het beroepenveld staat op de agenda van de opleiding. De recent gestarte 'LivingLABS', die op relevante thema's moeten leiden tot structurele co-creatie van kennis, vindt het panel een mooi initiatief.

De opleiding ontvangt voor deze standaard het oordeel **voldoet**.

Onderbouwing

Beoogde leerresultaten

De dertien opleidingen HBO-Rechten hebben in overleg een landelijk beroeps- en opleidingsprofiel opgesteld. Hierin zijn de competenties voor de hbo-jurist geformuleerd, evenals een gezamenlijke kennis- en vaardighedenbasis (*Body of Knowledge and Skills*, BoKS). In 2019 is een nieuwe versie van het landelijk profiel vastgesteld: 'HBO-Rechten 2025'. Inspeland op ontwikkelingen in het nog relatief jonge werkveld voor de hbo-jurist is het aantal competenties, door enkele samenvoegingen, teruggebracht van zeven naar vijf. Deze competenties zijn: analyseren, adviseren, belangen behartigen, beslissen en organiseren. Het panel stelt vast dat de opleiding van de Hogeschool Leiden de landelijke competenties een-op-een overneemt als beoogde leerresultaten. Eerdere eigen competenties op het vlak van onderzoekend vermogen en professionele ontwikkeling zijn vervallen omdat deze volgens de opleiding voldoende gedekt worden door de landelijke competenties. De opleiding operationaliseert de competenties door deze in te delen in drie niveaus en te voorzien van indicatoren. Het landelijk profiel is afgestemd op de verwachtingen van het beroepenveld, op het vakgebied en op (inter)nationale eisen zoals vervat in de hbo-bachelorstandaard. Zowel het werkveld als de lectoren die zich binnen Nederland bezighouden met praktijkgericht juridisch onderzoek hebben het profiel en de onderliggende competenties gevalideerd. Niveau en oriëntatie van de beoogde leerresultaten van de opleiding in Leiden zijn daarmee passend.

Opleidingsprofiel

Het landelijke profiel moedigt opleidingen aan om, overeenkomstig de behoeften van het regionale werkveld, eigen profielkeuzes te maken. Uit de documentatie en gesprekken kwam duidelijk naar voren dat de eerste aanzetten daartoe zich in Leiden beginnen af te tekenen. Een leidend principe is dat de opleiding in het nieuwe curriculum inzet op het opleiden van *T-shaped legal professionals*. Men wil juristen afleveren die generalisme en specialisme in zich verenigen doordat zij naast een grondige kennis van het recht (staander van de 'T') ook kennis hebben van communicatie, ICT, bedrijfsvoering, bestuur en beleid, sociologie en politicologie (ligger van de 'T'). De opleiding haakt hiermee aan bij een, ook in het landelijk profiel gesignaleerde, behoefte aan juristen die kunnen samenwerken met professionals uit andere disciplines, interne en externe klanten en andere belanghebbenden. Om studenten voor te bereiden op de uitdagingen van de toekomst is er bovendien faculteitsbreed voor gekozen om de *Sustainable Development Goals* (SDGs) van de Verenigde Naties richtinggevend te maken voor het onderwijs. Volgens de facultaire visie schept dit mogelijkheden voor samenwerking tussen opleidingen en met het regionale beroepenveld en andere kennisinstellingen. Tot slot legt de Leidse opleiding een inhoudelijk accent op *legal tech*. De opleiding streeft ernaar dat de toekomstige Leidse afgestudeerde zich kenmerkt door goede ICT-vaardigheden.

Het panel heeft waardering voor de bovengeschetste profielkeuzes. Een goede vervolgstap zou zijn om deze nu nog losstaande elementen te verwerken tot een samenhangend profiel voor de Leidse hbo-jurist. Het valt het panel op dat de opleiding in communicatie-uitingen (zoals de website) nog een vrij traditioneel en smal beeld schetst van het werkveld van de jurist op hbo-niveau. Het zwaartepunt ligt daarin op wet- en regelgeving. Uit de gesprekken bleek bovendien dat nog niet alle docenten het *T-shaped profiel* herkennen en uitdragen in het onderwijs. Door een bredere en meer toekomstgerichte visie op de carrièremogelijkheden voor afgestudeerden te ontwikkelen, kan de opleiding meer richting geven aan de dialoog met het werkveld. Bovendien zou de opleiding de profielkeuzes gerichter kunnen doorvertalen naar curriculum en toetsing door een specifieke eigen invulling te geven aan de landelijke competenties. Ook het toevoegen van eigen aanvullende competenties behoort tot de mogelijkheden. Uit gesprekken met management, docenten en studenten concludeert het panel dat er binnen de opleiding momentum is voor een steviger profilering. Dat stemt het panel tevreden.

Relatie met het werkveld

De raadpleging van het regionale werkveld verloopt met name via de Beroepenveldcommissie (BVC). De opleiding betreft de leden van deze commissie bij profielkeuzes en onderwijsontwikkeling. Tijdens de visitatie gaven werkveldvertegenwoordigers aan dat zij de noodzaak van het opleiden van *T-shaped legal professionals* sterk onderschrijven. Het werkveld is wat hen betreft meer gediend met multidisciplinair opgeleide juristen die verbindingen kunnen leggen dan met 'jurist-juristen' die vooral expertise hebben op het vlak van regelgeving.

De samenstelling van de BVC is, mede naar aanleiding van een advies van het vorige panel, in 2016 aangepast. De huidige commissie bestaat uit vertegenwoordigers van dertien (deels regionale) werkgevers, waaronder overheidsinstanties, rechtbanken en advocatenkantoren. Hieronder zijn ook alumni van de opleiding. Het panel prijst de betrokkenheid van de BVC, die twee tot driemaal per jaar bijeenkomt om mee te denken over de opleiding. Wel ziet het mogelijkheden om de BVC nog meer een afspiegeling te maken van het werkveld waarin afgestudeerden van de toekomst terechtkomen. Wat het panel betreft, ligt het bijvoorbeeld voor

de hand om de keuze voor het opleiden van technologisch onderlegde juristen te bestendigen door ook grote technologiebedrijven in de BVC op te nemen. Het strategischer benaderen van het werkveld zal de opleiding helpen om meer grip te krijgen op de plek die Leidse afgestudeerden daarin straks gaan innemen. Een goede stap in die richting zijn de nieuwe 'LivingLABS' rond thema's als omgevingsrecht, privacy, legal tech&design en intellectueel eigendom. Binnen deze aan het lectoraat Recht en Rechtvaardigheid gekoppelde samenwerkingsverbanden wordt in samenwerking met kennisinstellingen, bedrijven, overheden en maatschappelijke organisaties gezocht naar oplossingen voor complexe maatschappelijke opgaven en transities. Over de potentie van de LivingLABS is het panel erg enthousiast. Het verwacht dat hieruit een duurzame en structurelere wisselwerking met het beroepenveld kan groeien.

Standaard 2 Onderwijsleeromgeving

Het programma, de onderwijsleeromgeving en de kwaliteit van het docententeam maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde leerresultaten te realiseren.

Conclusie

Het curriculum van de opleiding en de onderliggende didactiek hebben in de afgelopen jaren een grondige vernieuwing ondergaan. Positief is dat docenten bij de uitwerking van de curriculumherziening een grote rol gespeeld hebben. Veranderingen worden breed gedragen door het team en studenten herkennen deze als verbeteringen. De opzet van het nieuwe curriculum vindt het panel helder. De verplichte modules in jaar 1 en 2 stellen thema's respectievelijk beroepsrollen centraal en jaar 3 en 4 staan in het teken van leerroutes waarmee studenten zich kunnen specialiseren in een specifiek rechtsgebied. Als geheel maakt het curriculum het studenten mogelijk om de competenties te behalen. Wel lijkt de eerste helft van het curriculum al meer 'uitontwikkeld' dan de tweede helft; gemaakte profielkeuzes klinken nu met name in jaar 1 en 2 door. Mooi is dat het nieuwe curriculum studenten in staat stelt om individuele keuzes te maken. Daarnaast heeft het panel veel waardering voor de innovatieve afstudeertrajecten die mogelijk worden gemaakt door lectoraat en LivingLABS. Dit is een ontwikkelpad dat in de toekomst tot waardevolle nieuwe dwarsverbanden tussen studenten, docenten en werkveld kan leiden. Ook over de gemoderniseerde didactiek is het panel te spreken. De werkvormen die de opleiding inzet zijn student-gecentreerd en activerend. Docenten zijn zowel inhoudelijk als didactisch goed gekwalificeerd. Samen vormen zij een hecht, initiatiefrijk en ontwikkelgericht team. Voor teamontwikkeling, onderlinge samenwerking en verdere professionalisering bestaat veel aandacht, onder andere in recent geïntroduceerde scrumsessies.

De opleiding ontvangt voor deze standaard het oordeel **voldoet**.

Onderbouwing

Opzet en inhoud programma

Het panel vindt het vierjarige programma van de Leidse bacheloropleiding HBO-Rechten (240 EC) logisch en helder opgebouwd. De opleiding begint met een breed eerste jaar, waarin studenten zich een beeld kunnen vormen van het werkveld van de hbo-jurist. Doel daarvan is dat zij zich bezinnen op hun studiekeuze en eventueel nog kunnen switchen naar een andere opleiding van de Faculteit M&B. Het opleidings specifieke deel van jaar 1 bestaat uit een inleidend blok en drie (roulerende) thematische blokken die studenten introduceren in de verschillende rechtsgebieden. De beroepsrol staat hierin telkens centraal: medewerker rechtsbijstandsverzekering (*Consument*), medewerker gemeente (*Leefomgeving*) en medewerker justitie (*Veiligheid en Justitie*). Daarnaast volgen eerstejaarsstudenten een aantal faculteitsbrede modules: hier komt het accent op multidisciplinair (*T-shaped*) opleiden sterk naar voren. Ook in de vier (roulerende) blokken van jaar 2 is de beroepsrol steeds gekoppeld aan een thema: Juridisch medewerker bij een uitkeringsinstantie (*Werk & Inkomen*), medewerker in het notariaat (*Familie*), werknemer IND (*Migratie*) en bedrijfsjurist (*Onderneming*). In aanvulling op de inhoudelijke blokken is een module *Legal Tech* geprogrammeerd en een faculteitsbrede module waarin studenten van verschillende opleidingen samen een project uitvoeren.

Na het vaste programma van jaar 1 en 2 krijgen studenten in jaar 3 en 4 meer keuzevrijheid en de gelegenheid om zich te specialiseren. De opleiding biedt de keuze tussen drie vakinhoudelijke leerroutes: de civielrechtelijke leerroute, de bestuursrechtelijke leerroute en de internationale leerroute. Deze leiden tot een aantekening op het diploma. Vooral nog kiest het merendeel van de studenten niet voor een specifiek ingevulde leerroute. Zij volgen de 'algemene' leerroute. De stage in jaar 3 (49 EC) en de daaropvolgende minoren (30 EC) en het afstudeeronderzoek (15 EC) in jaar 4 kunnen studenten in lijn met de gekozen leerroute vormgeven. De stage en het afstudeeronderzoek worden geflankeerd door een aantal ondersteunende modules waarin studenten *just in time* vaardigheden aanleren.

Het panel stelt vast dat de opbouw en inhoud van het programma studenten in staat stellen om de competenties te behalen. Een competentiematrix laat zien welke competenties in welke curriculumonderdelen worden behaald, en op welk niveau. Om de relatie tussen competenties en de leerdoelen van specifieke modules/blokken inzichtelijker te maken, stelt het panel voor om deze leerdoelen als extra laag in de competentiematrix te integreren. Materiaal en literatuur van tijdens de visitatie bestudeerde voorbeeldmodules zien er wat het panel betreft goed uit. De gemaakte profielkeuzes ziet het panel in het curriculum terug, al bevat het curriculum ook nog een aantal traditionelere elementen. Het valt het panel op dat de vernieuwing in jaar 1 en 2 al meer tastbaar is dan in jaar 3 en 4. Management en docenten bevestigden in de gesprekken dat het *T-shaped* model in de tweede helft van de opleiding nog sterker vorm kan krijgen. De opleiding verwacht hierin snel verdere stappen te kunnen zetten. Ook is de bedoeling dat *legal tech* op den duur niet meer als afzonderlijke module wordt aangeboden, maar geïntegreerd wordt in de themablokken. Dat vindt het panel een verstandig voornemen.

Studenten lieten zich in gesprekken met het panel positief uit over de programma-opzet en inhoud. Zij ervaren de breedte van de opleiding en de geboden keuzevrijheid als prettig. Bovendien weten studenten naar eigen zeggen goed de weg te vinden naar minoren buiten de Faculteit M&B, wat het panel een zeer positief signaal vindt. De facultaire modules, waarin studenten actief samenwerken met studenten van andere opleidingen, hebben wat studenten betreft een duidelijke meerwaarde. Deze laten zien dat een probleem vanuit verschillende, complementaire invalshoeken benaderd kan worden.

Beroepsvaardigheden

In de gesprekken kwam duidelijk naar voren dat de praktijk in het vernieuwde curriculum veel meer centraal is komen te staan. Belangrijke drijfveren voor de curriculumherziening waren om meer recht te doen aan de actuele behoeften van het werkveld en om meer duidelijkheid te scheppen in het profiel van de hbo-jurist. Hiervoor heeft de opleiding input ontvangen van de BVC. Die suggereerde om meer aandacht te besteden aan *soft skills* (bijvoorbeeld communicatie en *mediation*), om in te spelen op de digitalisering van het vakgebied en om het rechtsgebied vreemdelingenrecht een prominentere plaats te geven. Het panel vindt dat de opleiding deze voorstellen op passende wijze in het nieuwe curriculum heeft verwerkt. In de blokken van jaar 1 en 2 is veel aandacht voor het ontwikkelen van juridische en 'faculteitsbrede' vaardigheden. Studenten werken er aan authentieke, geanonimiseerde cases en dossiers. Vertegenwoordigers van het beroepenveld spelen bovendien een rol in het onderwijs. In jaar 1 is een speeddatesessie met werkveldvertegenwoordigers opgenomen en de blokken worden steeds afgetrapt door een spreker uit de praktijk. Leden van de BVC zijn betrokken bij het maken van kennisclips voor de online leeromgeving. Een verder positief punt is dat de opleiding zich bij de

keuze voor minoren ('Toekomstbestendige leefomgeving', 'Kanton') heeft laten leiden door ontwikkelingen in het werkveld. Uit de gesprekken en het studentenhoofdstuk bleek dat studenten deze praktijkgerichte aspecten sterk op prijs stellen.

De beroepsvoorbereidende stage neemt een belangrijke plaats in het programma in. De opleiding programmeert in jaar 3 een lange stage van tien maanden (of als alternatief twee kortere stages van vijf maanden) en drie stage-ondersteunende modules. Studenten zijn in dit jaar vier dagen per week bij hun opdrachtgever en volgen één dag per week onderwijs op de hogeschool. Onderdeel van dat laatste zijn intervisiesessies in groepjes van vier tot zes studenten, onder begeleiding van de stagedocent. Ter oriëntatie op de stage organiseert de opleiding in jaar 2 een stagemarkt waar stagebedrijven zich presenteren. Voor elke stageplek toetst de stagecoördinator vooraf of deze voldoende mogelijkheid biedt tot het behalen van het eindniveau voor de betrokken competenties en het toepassen van de kennis en vaardigheden in de praktijk.

Het panel stelt vast dat studenten de stage zien als het curriculumonderdeel waarin de 'puzzelstukjes' op hun plaats vallen. Hier bewijst zich bijvoorbeeld de waarde van de eerder verworven ICT-vaardigheden. Tegelijkertijd vinden sommige studenten een stage van tien maanden bij één bedrijf wel erg lang. Om een veelzijdiger beeld van het werkveld te krijgen geven zij de voorkeur aan twee kortere stages. Het panel kan zich goed vinden in deze overweging. Het moedigt om dezelfde reden aan dat studenten in jaar vier afstuderen bij een andere organisatie dan de stagegever uit jaar drie. Daarop zou de opleiding actiever mogen sturen.

Onderzoeksvaardigheden

Het panel stelt vast dat de opleiding studenten in de eerste drie leerjaren geleidelijk voorbereidt op het afstudeeronderzoek in jaar 4. Studenten noemden met name de facultaire onderzoekscursus in jaar 1, de groeps-onderzoeksopdracht in jaar 2 en het onderzoeksdeel van de stage in jaar 3 als belangrijke oefenmomenten. Het afstudeeronderzoek zelf behelst een zelfstandige onderzoeksopdracht bij een externe opdrachtgever. Studenten schrijven onder begeleiding van een onderzoeksdocent een plan van aanpak en worden na voltooiing daarvan overgedragen aan een afstudeerbegeleider en praktijkbegeleider.

De vorm van het product waarmee de afstudeeropdracht wordt afgesloten is in principe vrij. Het panel heeft echter begrepen dat de meeste studenten er voornamelijk voor kiezen om een advies voor de opdrachtgever op te leveren; zij zien dit als de meest 'veilige' vorm. In de toekomst zou de opleiding graag meer diversiteit in beroepsproducten willen realiseren, waarbij de bruikbaarheid voor de opdrachtgever voorop staat. In de gesprekken genoemde voorbeelden zijn bijvoorbeeld blogs, beslisbomen, podcasts en congressen. Het panel waardeert dat docenten inmiddels actiever met studenten meedenken over alternatieve mogelijkheden. Het stelt bovendien vast dat de LivingLABS en het lectoraat een belangrijke rol spelen bij het verkennen van nieuwe mogelijkheden voor het afstuderen. Een positieve ontwikkeling is dat een toenemend aantal studenten afstudeert binnen een van de LABS, waar nauw wordt samengewerkt met het beroepenveld.

In de toekomst zou afstuderen binnen de LABS wat het panel betreft ook de nieuwe norm kunnen worden. Het afstuderen zou zo sterker gecentreerd worden rond thema's die passen bij het opleidingsprofiel. Beroepenveldcommissie en lectoraten kunnen helpen om grotere

onderzoeksvragen te formuleren, waarvan deelaspecten als afstudeeropdracht dienst kunnen doen. Zo ontstaat volgens het panel meer volgtijdelijkheid in het onderzoek. Ook denkt het panel dat deze ontwikkeling in de hand werkt dat nieuwe afstudeervormen logisch gaan voortvloeien uit de gestelde onderzoeksvragen.

Internationalisering

De opleiding is zich ervan bewust dat toekomstige hbo-juristen gebaat zijn bij kennis van de internationale context van het vakgebied. Daarom is de aandacht voor internationalisering in het nieuwe curriculum toegenomen. De opleiding maakt het mogelijk dat studenten (binnen de internationale leerroute) een internationale stage van vijf maanden lopen en/of een minor in het buitenland volgen. Buitenlandse studenten kunnen andersom bij de opleiding terecht voor een Engelstalige minor. In het reguliere curriculum van jaar 1 en 2 is er aandacht voor Engelse taalbeheersing. Ook probeert de opleiding de internationale context van het nationale rechtsstelsel te belichten in het onderwijs, met name in het blok *Migratie*. Het panel waardeert dat de opleiding de eerste stappen heeft gezet naar een meer internationale oriëntatie, die past bij ontwikkelingen in het vakgebied. Een mooie volgende stap zou kunnen zijn om de inhoud van de verschillende leerroutes nog internationaler vorm te geven, door internationale bronnen te gebruiken, meer aandacht te besteden aan internationale praktijk- en rechtsvergelijking en in alle leerroutes in te zetten op student- en docentmobiliteit. Het panel gaat er vanuit dat het lectoraat kan helpen om internationalisering verder te bestendigen.

Didactisch concept

Tegelijk met de invoering van het nieuwe curriculum heeft de opleiding het onderliggende didactisch concept aangepast. In de gesprekken lichtten docenten toe dat de vormgeving van het onderwijs studenten voorheen nog (te) beperkt aanmoedigde om zich proactief en kritisch op te stellen en verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen studieproces. In het nieuwe curriculum is het onderwijs – in lijn met hogeschoolbrede en faculteitsbrede ontwerpprincipes – *blended* vormgegeven. Hoorcolleges hebben plaatsgemaakt voor online voorbereiding. Studenten kunnen zich thuis of tijdens (begeleide of onbegeleide) campustijd met behulp van *e-learning*s, inclusief kennisclips, op de werkcolleges voorbereiden. Het contactonderwijs hoeft daardoor niet meer in het teken te staan van uitleg van de stof, maar kan zich richten op toepassing en verdieping. Een veelvoorkomende werkvorm is dat studenten onder begeleiding van een docent in groepjes aan een casus werken. De rol van de docent is daarmee grotendeels verschoven van kennisoverdracht naar coaching.

Het panel is enthousiast over de didactische vernieuwing die ten grondslag ligt aan het nieuwe curriculum. Het huidige onderwijs is duidelijk student-gecentreerd en activerend. Begrijpelijk is dat de opleiding, zoals zij aangeeft in het zelfevaluatie-rapport, nog zoekt naar de juiste balans tussen online voorbereiding, campustijd en *face-to-face* onderwijs. Ook moet de lijn van *blended onderwijs* nog doorgetrokken worden naar de vaardighedenmodules van jaar 4. Docenten en studenten lieten tijdens de visitatie weten dat zij hoofdzakelijk goede ervaringen hebben met de nieuwe onderwijsvormen. Studenten voelen dat er een actieve inbreng van ze verwacht wordt. De grotere verantwoordelijkheid die daaruit volgt vinden ze spannend, maar ook prettig. Ook docenten zien de voordelen van de nieuwe opzet. Deels moeten ze nog wennen aan hun nieuwe rol, maar daarin voelen ze zich voldoende ondersteund door professionaliseringsactiviteiten.

Studeerbaarheid

Het verhogen van het studiesucces is een belangrijk oogmerk van het nieuwe curriculum. Curriculumonderdelen die eerder als knelpunt golden zijn daarin aangepast. Het meest in het oog springende voorbeeld is dat de omvang van het afstudeeronderzoek is teruggebracht van 26 EC naar 15 EC. Het schrijven van de scriptie is daarmee volgens de opleiding beter behapbaar geworden voor studenten, met een positief effect op studeerbaarheid en de rendementen in 2016/2017 en 2017/2018. Het panel stelt verder vast dat de opleiding een vrij strikt voltijdelijkheidsbeginsel hanteert, en dat in 2019-2020 nog verder aanscherpt. Studenten mogen pas doorstromen naar een volgend studiejaar als zij alle studiepunten van het vorige jaar hebben behaald. Diegenen die hieraan tegen het einde van het jaar nog niet voldoen, hebben recht op maximaal vier herkansingen in de zomer. Gedurende het jaar zelf kan niet herkanst worden. Als tegenwicht van dit voltijdelijkheidsprincipe, heeft de opleiding compensatorisch toetsen geïntroduceerd (zie Standaard 3).

Uit de gesprekken bleek dat studenten zich kunnen vinden in deze gang van zaken. Over het herkansen in de zomer zijn zij niet per definitie enthousiast, maar dit zorgt wat hen betreft wel voor meer rust gedurende het jaar. Al met al vinden de studenten met wie het panel sprak de opleiding voldoende studeerbaar. Ook signaleren zij dat de opleiding openstaat voor feedback en hiermee aan de slag gaat. Wel zouden studenten graag zien dat de uitkomst van verbeterlagen inzichtelijk gemaakt wordt, bijvoorbeeld door aan het begin van het blok te vermelden welke aanpassingen gedaan zijn naar aanleiding van de evaluatie van het jaar daarvan. Dat lijkt het panel een goede suggestie.

Begeleiding

De opleiding heeft de studieloopbaanbegeleiding (SLB) in de afgelopen periode opnieuw vormgegeven. Zij sluit daarin aan bij *Connect!*, het nieuwe faculteitsbrede programma voor SLB. Binnen de bijbehorende modules in jaar 1 en jaar 2 wordt de student uitgedaagd om, alleen en in groepsverband, te reflecteren op hoe hij/zij zich verhoudt tot de professionele vaardigheden die aan bod komen in de beroepspraktijk. Elke klas heeft een eigen ConnectCoach, die elk blok in individuele gesprekken de studievoortgang en studiemotivatie met de student doorneemt. De ConnectCoach begeleidt de student bovendien bij te maken keuzes in de opleiding. In jaar 1 zijn deze gesprekken verplicht en in jaar 2 facultatief. In de tweede helft van de opleiding vindt de begeleiding van de student met name plaats in het kader van de stage en het afstuderen. Aanvullende SLB-begeleiding is beschikbaar voor studenten die daaraan behoefte hebben, maar het initiatief ligt nu bij de student zelf. Tijdens het afstuderen wordt de SLB officieel afgesloten met een studieloopbaanportfolio en een presentatie daarvan aan de SLB-docent. De student reflecteert daarin op de gedurende de vier studie jaren ontwikkelde competenties.

Het panel stelt vast dat de opleiding op een constructieve manier vormgeeft aan studiebegeleiding. Toch heeft de SLB nog niet altijd het gewenste effect. De opleiding geeft aan dat er ruimte is voor verbetering in de wijze waarop studenten hun professionele ontwikkeling sturen en verantwoorden. Dit zou er wat het panel betreft voor kunnen pleiten om de overgang van verplichte naar facultatieve studiebegeleiding op een later moment in de opleiding te laten plaatsvinden. Uit de gesprekken kwam naar voren dat de opleiding langstudeerders voldoende in het vizier heeft en hen actief ondersteunt bij het afronden van de opleiding. Studenten lieten het panel weten dat zij tevreden zijn over de begeleiding, zowel vanuit *Connect!* als binnen stages en afstuderen.

Docenten

Het panel heeft tijdens de visitatie kennisgemaakt met het bijna voltallige docententeam van de opleiding. Van de energie, betrokkenheid en inzet van dit team is het panel onder de indruk. De gesprekken onderstreepten dat de in gang gezette vernieuwingen vaak *bottom-up* tot stand gekomen zijn en breed gedragen worden. Het team als geheel heeft de blik stevig vooruit gericht. Het panel constateert bovendien dat er sprake is van een cultuur van tevredenheid, veiligheid en openheid. Docenten ondersteunen elkaar, maar laten ook niet na om elkaar aan te spreken wanneer dat nodig is. In de gesprekken hoorde het panel voorbeelden die bevestigen dat de opleiding zich opstelt als ontwikkelgerichte organisatie.

Een terugkerend gespreksonderwerp waren de recent geïntroduceerde 'scrum-overleggen'. Het docententeam dat verantwoordelijk is voor een blok bespreekt daarin wekelijks de lopende zaken, wederzijdse ervaringen en taakverdeling binnen het onderwijs. Docenten beschreven het 'scrummen' als een grote stap voorwaarts. De sessies stellen hen in staat om in het eigen onderwijs bruggen te slaan naar lessen die collega's in dezelfde module geven, van elkaar te leren en gezamenlijk oplossingen te vinden voor problemen. Doordat docenten veelal betrokken zijn bij meerdere blokken en dus tegelijkertijd in meerdere scrum-overleggen deelnemen, is er bovendien sprake van kruisbestuiving tussen verschillende scrumteams. Het panel vindt deze nieuwe vorm van samenwerking binnen het docententeam een enthousiasmerende ontwikkeling, niet in de laatste plaats omdat die ook kan bijdragen aan de persoonlijke ontwikkeling van docenten.

Over de didactische en inhoudelijke kwaliteiten van de docenten is het panel tevreden. Het team als geheel dekt alle expertisegebieden (recht, taal, sociale wetenschappen, communicatie) die nodig zijn voor het nieuwe curriculum. Nagenoeg alle docenten hebben een mastertitel behaald. Drie docenten zullen op korte termijn promoveren. Alle docenten met een vaste aanstelling zijn in het bezit van een onderwijsbevoegdheid of de Basiskwalificatie Didactische Bekwaamheid (BDB). Als uitgangspunt geldt dat iedere nieuwe docent die nog niet in het bezit is van een bevoegdheid in het tweede dienstjaar met de BDB-opleiding start. Docenten worden daarnaast middels interne workshops en trainingen in staat gesteld zich te professionaliseren, onder andere op het gebied van *blended learning*. Als voorbereiding op het herontwerp is iedere docent drie dagen op training geweest om zich de principes daarvan eigen te maken. Docenten die Connectcoach zijn, worden getraind voor die rol en hebben twee keer per blok intervisie. Studenten ervaren hun docenten als kundig en betrokken.

Bij het werven van nieuwe docenten is praktijkervaring een criterium. Om zittende docenten in staat te stellen om voeling te houden met de praktijk, streeft de opleiding naar uitwisselingen met het werkveld. Voor 2019-2020 is een uitwisseling met de Rechtbank Haarlem gerealiseerd. Het recent gestarte lectoraat en de daaraan gekoppelde LivingLABS scheppen, naar het panel signaleert, goede mogelijkheden om docenten in de toekomst meer te betrekken bij onderzoek en kennisdeling met het beroepenveld.

Standaard 3 Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Conclusie

Als onderdeel van de curriculumvernieuwing heeft de opleiding haar systeem van toetsing kritisch onder de loep genomen. Het resultaat daarvan is dat er meer nadruk is komen te liggen op het integraal toetsen van de competentieontwikkeling, waarbij authentieke beroepstaken zoveel mogelijk het uitgangspunt vormen. Het panel vindt dat de opleiding hier goede stappen heeft gezet. Verdere ontwikkelmogelijkheden liggen wat het panel betreft op het vlak van het verder terugbrengen van het aantal (deel)toetsen en het nog nadrukkelijker afstemmen van de toetsing op het ontwikkelen van een *T-shaped*-profiel. Het niveau van bestudeerde toetsen vindt het panel goed. Ook is er binnen het systeem van toetsing voldoende oog voor validiteit, betrouwbaarheid en transparantie. De beoordelingsprocedures voor eindwerken zijn naar behoren en het panel kan zich in de regel vinden in de toegekende beoordelingen. De opleiding hanteert bewust 'lichte' procedures voor de kwaliteitsborging van toetsing, waarin veel vertrouwen gesteld wordt in de professionaliteit van docenten. Daarnaast spelen de opleidings specifieke toetscommissie en facultaire examencommissie een rol. Wat het panel betreft geniet het de voorkeur om meer samenhang in de nu nog 'losse' activiteiten te brengen, waarbij meer nadruk komt te liggen op de 'check' en de 'act' uit de PDCA-cyclus, zodat bevindingen aantoonbaar leiden tot aanscherping en bijstelling van het afstuderen en de wijze van beoordelen. Zo manifesteert de opleiding zich nog sterker als lerende organisatie.

De opleiding ontvangt voor deze standaard het oordeel **voldoet**.

Onderbouwing

Systeem van toetsing

De toetsing binnen de opleiding volgt de principes die zijn vastgelegd in het Toetskader van de Hogeschool Leiden (2019). Naar oordeel van het panel heeft de opleiding deze hogeschoolbrede uitgangspunten op adequate wijze uitgewerkt in het eigen toetsbeleidsplan. Dit document verschaft inzicht in de totstandkoming, uitvoering en kwaliteitsborging van het toetsprogramma. Het panel stelt vast dat het systeem van toetsing van de opleiding voldoende oog heeft voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsen. De leerresultaten, voortvloeiend uit de HBO-Rechten competenties, Dublin-descriptoren, de BOKS en de SDGs, zijn volgens het toetsbeleidsplan leidend voor de keuze van de vorm, inhoud, beoordeling en normering van de toets. Bij het maken van toetsen wordt altijd gebruik gemaakt van het vierogenprincipe. Examinatoren leggen de ontwerptoets inclusief bijbehorende beoordelings- en antwoordmodellen ter beoordeling voor aan een collega. Studenten worden tijdig geïnformeerd over de toetsvorm, beoordelingscriteria en deadlines. Een verdere verhoging van de transparantie is gerealiseerd doordat schriftelijke stukken inmiddels worden ingeleverd, nagekeken en van feedback voorzien via het online platform GradeWork. Beoordelingen blijven daarin toegankelijk voor studenten.

Voor de professionalisering van docenten op het vlak van toetsing is voldoende aandacht. Nieuwe docenten volgen in hun eerste jaar een cursus toetsconstructie en behalen in hun tweede jaar de certificering voor BKE als onderdeel van de BDB-opleiding.

Het panel heeft begrepen dat de curriculumvernieuwing tot wijzigingen in de toetsing heeft geleid. Een uitgangspunt van het herontwerp is dat de toetsing studenten stimuleert om continu te leren. In jaar 1 en jaar 2 worden toetsen daarom verspreid over het blok aangeboden. De aandacht voor formatieve toetsing is toegenomen. Voorafgaand aan de werkcolleges kunnen studenten via de digitale leeromgeving hun kennis toetsen, waarbij zij tevens feedback krijgen. In de summatieve toetsing ligt er meer dan voorheen nadruk op het integraal toetsen van de competentieontwikkeling. Elk blok kent een hoofdmodule waarin studenten in de eerste vier weken de benodigde kennisbasis opbouwen om het projectonderwijs te beginnen. In lesweek 5 is een schriftelijk tentamen geprogrammeerd. Het projectonderwijs bootst vervolgens zoveel mogelijk de praktijk na en wordt getoetst via op te leveren beroepsproducten. Vaak gaat het om meerdere producten die samen tot een authentieke beroepstaak leiden. Studenten werken in de regel in groepen samen en ontvangen ofwel een groeps- en individuele beoordeling, of alleen een groepsbeoordeling. Het panel vindt het goed dat de opleiding studenten expliciet toetst op samenwerkingsvaardigheden. Tegelijkertijd benadrukt het ook de waarde van het zichtbaar maken van de individuele prestatie. Het pleit daarom voor het combineren van een groepsbeoordeling met een individuele beoordeling. Nieuw is het principe van compensatorisch toetsen. Dit houdt in dat studenten de gelegenheid krijgen om, onder bepaalde voorwaarden, één onvoldoende binnen een leerlijn te compenseren met een voldoende.

Het panel kan zich vinden in het zoveel mogelijk integraal toetsen van de competentieontwikkeling. Het waardeert dat studenten in het herontworpen onderwijs kennismaken met beroepsproducten die zij in het werk als hbo-jurist ook zullen tegenkomen. De variëteit van ingezette toetsen past naar het panel vaststelt bij de te ontwikkelen competenties en de daarvan afgeleide leerdoelen van blokken. Een ontwikkelpunt dat de opleiding zelf signaleert is dat projectopdrachten soms nog te veel op het kennisniveau focussen. Het panel moedigt aan om dit aspect de komende periode aandacht te geven en daarbij ook te overwegen of de huidige toetsen in alle leerjaren genoeg uitwerking geven aan de multidisciplinaire (*T-shaped*) benadering. Wat het panel betreft zou de opleiding ook de hoeveelheid toetsen per blok kritisch tegen het licht kunnen houden. In het kader van het integraal toetsen van competenties en het verlagen van de toetsdruk zou het goed zijn om het aantal (deel)toetsen per blok verder te beperken. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen vindt het panel goed.

Beoordeling eindwerken

In de stage (49 EC in jaar 3) en het afstudeeronderzoek (15 EC in jaar 4) tonen studenten aan dat zij de competenties op eindniveau behaald hebben. De toetsing van de stage bestaat uit twee stageportfolio's waarin onder meer reflecties op de competentieontwikkeling, vijf tot zeven 'bewijsstukken' (beroepsproducten) en een beoordeling van de stagebegeleider zijn opgenomen. De opzet van de stagebeoordeling is per 2019-2020 aangepast. In de nieuwe opzet kijken twee docenten naar het eindportfolio van de stagiair. Omdat de ontwikkeling van de stagiair gedurende de stagetijd onderdeel is van de beoordeling, is de stagedocent één van de beoordelende docenten. In de beoordeling weegt de stagedocent de beoordeling door de stagebegeleider mee. De stagedocent beoordeelt de student aan de hand van een gestandaardiseerd formulier.

Anders dan de stage wordt de scriptie die studenten in het kader van het afstudeeronderzoek schrijven beoordeeld door twee examinatoren die niet bij de begeleiding betrokken zijn geweest. Zij gebruiken hiervoor een facultair formulier dat uitgaat van de Dublin-descriptoren. De examinatoren geven zelfstandig een beoordeling, waarna zij in overleg een eindbeoordeling vaststellen. Daarin wordt de feedback van de opdrachtgever en afstudeerbegeleider overigens wel betrokken. Wanneer het oordeel van beide examinatoren te ver uiteenloopt, kunnen zij de examencommissie verzoeken om een derde examinerator aan te wijzen. Na een voldoende beoordeling van de scriptie presenteert de student de uitkomsten van het onderzoek aan de organisatie. De afstudeerdocent schuift hierbij aan en beoordeelt de inhoudsdeskundigheid en presentatievaardigheden van de student.

Het panel kan zich vinden in de gehanteerde beoordelingsprocedure en in de holistisch ingestoken beoordelingsformulieren voor stage en scriptie. Het hanteren van de Dublin-descriptoren als beoordelingscriteria vindt het panel een opvallende keuze. Het heeft vernomen dat deze voortkomt uit het in gebruik nemen van één beoordelingsformulier voor alle opleidingen van de Faculteit M&B. De opleiding wijkt daarmee af van het landelijk beroeps- en opleidingsprofiel HBO-Rechten, dat niet de Dublin-descriptoren maar de hbo-bachelorstandaard als uitgangspunt neemt voor het bepalen van het eindniveau van de hbo-jurist. Een gevolg van deze keuze is dat het aspect 'professionele oriëntatie', dat geen onderdeel is van de Dublin-descriptoren, wellicht minder structurele aandacht krijgt dan elders in het land. Het criterium 'oordeelsvorming' (criterium C op het formulier) weegt juist zwaar mee.

Uit bestudeerde beoordelingsformulieren blijkt dat de kwalitatieve toelichtingen bij de beoordelingen veelal doorwrocht en *to the point* zijn. De beoordelingen zijn daarmee inzichtelijk. Het panel gaat in de regel akkoord met de toegekende cijfers. In een enkel geval waren beoordelaars zeer kritisch op het behaalde resultaat, maar kenden toch een voldoende toe. Hier had het panel graag meer onderbouwing van positieve aspecten gezien om deze keuze beter te kunnen begrijpen. Ook stelt het panel vast dat de bijdrage van de opdrachtgever vaak positiever is dan het oordeel van de examinatoren. Het meenemen daarvan kan, bij twijfelgevallen, net de doorslag geven naar een voldoende resultaat. De opleiding zou zich kunnen bezinnen op de vraag of dit wenselijk is.

Borging

In de borging van de toetsing en het gerealiseerde eindniveau is de opleiding naar eigen zeggen de afgelopen jaren overgestapt op een *light touch*. Men heeft vertrouwen in de professionaliteit van docenten en legt een substantieel deel van de verantwoordelijkheid bewust bij de examinatoren. Sinds 2018-2019 zijn docenten op verzoek van het management gestart met het analyseren van toetsresultaten, zowel kwalitatief als kwantitatief. Afstudeerdocenten houden bovendien onderling kalibreersessies over de scriptiekwaliteit.

De toetscommissie (TC) van de opleiding, die opereert onder verantwoordelijkheid van de facultaire examencommissie (EC), controleert jaarlijks het toetsbeleidsplan. Zij heeft voor de opleiding bovendien een PDCA-cyclus uitgewerkt waarin vastgelegd is wat, van wie, op welk moment wordt verwacht bij het opstellen en beoordelen van toetsen. De TC beoordeelt of docenten de PDCA-cyclus volgen. Ook doet zij onderzoek naar de kwaliteit van ontwerptoetsen. In 2018-2019 heeft de TC een overzicht gemaakt van alle 75-80 toetsen binnen de opleiding en zij controleert elk blok, voor afname, een aantal van deze toetsen. De resultaten daarvan koppelt

de TC terug naar de scrumteams. De faculteitsbrede examencommissie bekijkt, als onderdeel van haar wettelijke takenpakket op het vlak van kwaliteitsborging, steekproefsgewijs de afstudeerproducten en hun beoordelingen. Per jaar gaat het om een steekproef van drie producten per opleiding, die worden beoordeeld door het externe lid van de commissie. Daarnaast legt de opleiding jaarlijks scripties aan leden van de BVC voor en vindt externe validatie plaats met de Hogeschool van Amsterdam en de Hanzehogeschool Groningen. Volgens de zelfevaluatie zijn uit deze borgingsactiviteiten de afgelopen jaren geen structurele verbeterpunten voortgekomen.

Het panel heeft sympathie voor het in docenten gestelde vertrouwen. Het twijfelt er niet aan dat deze op consciëntieuze wijze bezig zijn met toetsing en beoordeling. Dit neemt echter niet weg dat de 'check' en de 'act' uit de PDCA-cyclus overtuigender vorm kunnen krijgen. Wat het panel betreft gaat vertrouwen in docenten goed samen met een stevig systeem van *checks & balances*. Dit kan de opleiding juist helpen om aan te tonen dat zij leert, vooruitgaat en inderdaad vertrouwen mag geven en genieten.

Een eerste voorstel van het panel is om de nu in omvang en uitwerking beperkte borging van het eindniveau door de EC uit te breiden. De steekproef van eindwerken (inclusief stageverslagen) zou kunnen worden opgehoogd en de controle belegd bij meerdere personen, die elk afzonderlijk naar de geselecteerde eindwerken kijken en hun conclusies vergelijken. Uit de *paper trail* van de eindwerkbeoordeling door de EC is op dit moment nog niet goed op te maken hoe de getrokken conclusies leiden tot kennisdeling en opleidingsbreed leren. Het panel raadt de EC daarom aan om in haar jaarverslag op te nemen tot welke concrete conclusies en adviezen de eindwerkbeoordeling geleid heeft, en te monitoren of daar vervolgens iets mee gedaan is binnen de opleiding. Een vergelijkbaar advies geldt voor de conclusies die voortkomen uit de externe validatieronde: die zouden gerapporteerd kunnen worden aan de EC zodat die de voortgang op dit vlak kan volgen. Tot slot geeft het panel de opleiding mee om zorg te dragen voor een goede documentatie en archivering van de stappen uit de PDCA-cyclus, waaronder ook de kalibratieoverleggen van (afstudeer)docenten. Het panel heeft er op grond van de gevoerde gesprekken vertrouwen in dat de opleiding deze suggesties voor verbeterpunten naar behoren zal oppakken.

Standaard 4 Gerealiseerde leerresultaten

De opleiding toont aan dat de beoogde leerresultaten zijn gerealiseerd.

Conclusie

Op grond van bestudeerde eindwerken (stageportfolio's en scripties) van vijftien recente afstudeerders en een gesprek met alumni stelt het panel vast dat studenten de beoogde leerresultaten realiseren. De eindwerken zijn relevant voor het werkveld en getuigen van voldoende theoretische diepgang, maar zijn wel (nog) vrij traditioneel van opzet. De beperkte omvang van het afstudeeronderzoek (15 EC scriptie) brengt met zich mee dat de scope van de scripties beperkt is. Vaak gaat het om adviesrapporten die met name gebaseerd zijn op jurisprudentie-onderzoek. De opleiding kan, zoals zij zichzelf terdege realiseert, nog stappen zetten in het uitbreiden van de diversiteit van beroepsproducten en ingezette onderzoeksmethodes. Dit is precies waar de opleiding met de nieuwe LivingLABS op inzet. Afgestudeerden lieten zich in gesprek met het panel met name positief uit over de praktische bruikbaarheid van verworven kennis en vaardigheden.

De opleiding ontvangt voor deze standaard het oordeel **voldoet**.

Onderbouwing

Eindwerken

De opleiding toetst de HBO-Rechtencompetenties op eindniveau in de stage in jaar 3 ('vertegenwoordigen', 'beslissen', 'dossier managen' en 'reguleren') en in het afstudeeronderzoek in jaar 4 ('analyseren', 'juridisch adviseren' en 'organiseren'). Met de introductie van de vijf nieuwe competenties in 2019 ontstaat, naar het panel begrepen heeft, een iets andere verdeling, omdat de competenties 'reguleren' en 'dossier managen' worden opgenomen in de andere competenties. Voor de eindwerken die het panel bekeken heeft, geldt echter nog de oude verhouding. De bestudeerde eindwerken omvatten de stageportfolio's en scripties van vijftien afstudeerders uit 2017-2018 en 2018-2019. Voor al deze studenten geldt dat zij voldoende aantonen dat zij de competenties, en daarmee de beoogde leerresultaten van de opleiding, gerealiseerd hebben. Afstudeerders zijn er klaar voor om als beginnend beroepsbeoefenaren het werkveld te betreden. Over de vakinhoudelijke kwaliteit en praktische relevantie van eindwerken is het panel tevreden.

Ten aanzien van de stageportfolio's concludeert het panel dat studenten relevante beroepsproducten opleveren, waarmee zij laten zien dat zij de vaardigheden van de hbo-jurist in de vingers hebben. Het taalgebruik van studenten en het reflecteren op de eigen ontwikkeling zijn, naar de opleiding ook signaleert, nog aandachtspunten. De diepgang van de reflecties die onderdeel zijn van de stageportfolio's is vaak nog beperkt. Zeker gezien de doelstelling van het vormen van *T-shaped professionals* lijkt het het panel goed om te zien hoe de reflecties naar een hoger plan gebracht kunnen worden.

Ook de scripties zijn doorgaans bruikbaar voor het werkveld. Hierin bestuderen studenten interessante en actuele vraagstukken, bijvoorbeeld op het vlak van de AVG, de Omgevingswet en de hoogte van de billijke vergoeding. Onder de (hoog beoordeelde) scripties trof het panel stukken aan die kunnen gelden als schoolvoorbeeld van wat een HBO-Rechtenopleiding wil bereiken. De betreffende studenten tonen duidelijk aan dat zij er klaar voor zijn om als hbo-juristen een geheel eigen plek in het werkveld in te nemen. Over de onderzoeksvaardigheden die afstudeerders in de scripties laten zien oordeelt het panel positief. Studenten formuleren in de regel adequate onderzoeksvragen en werken deze op passende wijze uit. In de zwakkere eindwerken zijn analyses, conclusies en aanbevelingen (zoals de beoordelaars ook opmerken) soms aan de magere kant, maar daartegenover staan ook (erg) sterke scripties waarin studenten juist goede analytische vaardigheden laten zien.

De onderzoeks-scope is – in lijn met de geringe omvang van de afstudeeropdracht (15 EC) – beperkt. Het valt het panel op dat jurisprudentie-onderzoek de meest gangbare methode is en dat deze niet altijd gecombineerd wordt met andere methoden, bijvoorbeeld interviews en/of dossieronderzoek. Naar oordeel van het panel zou een *mixed methods*-benadering in een aantal gevallen zeker iets hebben toegevoegd. Een punt waaraan de opleiding wil werken, is om gemaakte profielkeuzes nog sterker in het afstuderen te laten doorklinken. Een meer multidisciplinaire (*T-shaped*) insteek, waarbij naast juridische methodes bijvoorbeeld sociaalpsychologische benaderingen of ICT-aspecten worden betrokken, zou ook wat het panel betreft tot spannende(r) resultaten kunnen leiden. Dat veel studenten vooralsnog voor de ‘veilige’ weg kiezen blijkt, zoals eerder aangegeven, ook uit het gegeven dat verreweg de meesten een adviesrapport opleveren. De opleiding streeft actief naar meer diversiteit in beroepsproducten, maar zal hierin ook het beroepenveld moeten meekrijgen; dat vraagt nu met name nog om adviesrapporten. In het doorontwikkelen van het afstuderen is de opleiding volgens het panel op de juiste weg. De opleiding stelt goede prioriteiten en zet met de LivingLABS in op afstudeeronderzoeken die interessant zijn voor het werkveld en daarnaast een bijdrage kunnen leveren aan de theorievorming binnen het vakgebied. Het panel verwacht dat dit in de komende periode zijn vruchten zal afwerpen.

Positie van alumni

Alumni gaan volgens onderzoek van de opleiding (2018) vooral aan de slag bij commerciële bedrijven, juridische dienstverleners en (semi-)overheid in de regio. Interessant is dat de Leidse opleiding daarmee een ander uitstroomprofiel heeft dan andere HBO-Rechtenopleidingen, wier afgestudeerden (veel) minder vaak in commerciële functies terechtkomen. Binnen de commerciële sector verrichten Leidse afgestudeerden lang niet allemaal juridische werkzaamheden, wat naar oordeel van het panel de relevantie van het *T-shaped* opleidingsmodel onderstreept. Ongeveer de helft van de afgestudeerden volgt (vaak direct) na het afstuderen een vervolgopleiding, meestal aan de juridische faculteit van een universiteit. Doorstuderen lijkt volgens het alumnionderzoek de kans te vergroten dat afgestudeerden uiteindelijk in de juridische praktijk werkzaam zullen zijn. Een ruime meerderheid van de geraadpleegde alumni is tevreden over het eigen carrièrepad.

Afgestudeerden met wie het panel sprak vertelden dat de opleiding hen goed heeft voorbereid op het werkveld. Met name de lange stage heeft volgens afgestudeerden een evidente meerwaarde. Dat studenten tijdens de studie al ruime werkervaring opdoen, onderscheidt hen naar eigen zeggen van wo-juristen. Toch ziet een deel van de afgestudeerden een wo-diploma als het beste

entreebewijs voor de arbeidsmarkt; niet zozeer omdat dit tot betere kwalificaties leidt, maar vooral omdat het werkveld nog niet altijd ingesteld is op hbo-juristen.

Positief is dat de opleiding sinds de vorige visitatie heeft geïnvesteerd in een beter contact met alumni. Zij maken deel uit van de BVC en worden uitgenodigd voor netwerkbijeenkomsten waar studenten, docenten en beroepenveld elkaar leren kennen.

Eindoordeel over de opleiding

Oordelen op de standaarden

Het visitatiepanel komt tot de volgende oordelen op de standaarden:

Standaard	Oordeel
<i>Standaard 1 Beoogde leerresultaten</i>	Voldoet
<i>Standaard 2 Onderwijsleeromgeving</i>	Voldoet
<i>Standaard 3 Toetsing</i>	Voldoet
<i>Standaard 4 Gerealiseerde leerresultaten</i>	Voldoet

Met de implementatie van het nieuwe landelijke beroeps- en opleidingsprofiel en de herziening van het curriculum heeft de opleiding een belangrijke ontwikkeling in gang gezet. Elementen die het panel positief stemmen zijn bijvoorbeeld de praktijkgerichtheid van het onderwijs, de activerende werkvormen, de keuze voor multidisciplinariteit, de co-creatie van kennis in LivingLABS en de samenwerking van docenten binnen scrumteams. Stuk voor stuk zijn dit veelbelovende aspecten die een verschil kunnen maken voor studenten en docenten. Een aspect dat de opleiding in de documentatie en gesprekken nog wel meer had willen zien, is reflecterend vermogen. Het panel denkt dat het sterker benoemen en aanpakken van dilemma's, vergissingen en integriteitskwesaties de opleiding verder vooruit zal helpen. De belangrijkste aanbeveling van het panel is daarom om de PDCA-cirkel écht rond te maken, niet alleen op het niveau van individuele vakken, maar ook op het niveau van het curriculum en (de borging van) het toetsprogramma. Het panel heeft er vertrouwen in dat het docententeam hier de komende periode mee aan de slag zal gaan.

De oordelen zijn gewogen volgens de beslisregels van de NVAO.

Op basis van het oordeel voldoet voor alle vier standaarden, komt het panel tot een positief oordeel voor de bacheloropleiding HBO-Rechten van Hogeschool Leiden als positief.

Aanbevelingen

Het panel geeft de opleiding de volgende aanbevelingen mee:

Algemeen

Het panel raadt de opleiding aan om zich sterker te manifesteren als lerende organisatie, die op grond van zowel individuele als gezamenlijke verantwoordelijkheid continue haar voordeel doet met gesignaleerde aandachtspunten en hier ook mondelinge en schriftelijke verantwoording over aflegt.

Een opleiding die als uitgangspunt hanteert dat zij een lerende organisatie is, toont aan hoe zij als opleiding als geheel leert van opgedane ervaringen en inzichten, zowel wanneer deze positief als negatief zijn. Het is daarom aanbevelingswaardig om naast de bewust ingezette grote onderwijs- en curriculumherziening ook concreet te maken hoe dit leren in de alledaagse procedures en de praktijk plaatsvindt.

- Maak concreet op welke wijze de opleiding leert van de steekproef van eindwerken door de faculteitsbrede examencommissie.
- Geef inzicht in hoe docenten datgene voorleven wat de opleiding kenmerkt. Bijvoorbeeld het idee van de *T-shaped legal professional*, de internationale focus en het belang van SDG's.
- Maak duidelijk hoe en wanneer er ruimte is om te experimenteren binnen het curriculum en hoe hier vervolgens van geleerd wordt.
- Toon aan hoe en wanneer er door individuele docenten gereflecteerd wordt op de ontwikkelingen binnen de opleiding en wat er met deze reflecties gedaan wordt.
- Zorg dat er voldoende ruimte is voor het ventileren van kritische kanttekeningen en aandachtspunten door docenten. Creëer een 'luis in de pels' binnen het team en duid hoe dit helpt om scherp te blijven.
- Maak inzichtelijk hoe het werken op basis van vertrouwen in de praktijk werkt en maak concreet waar het onderhouden van een *paper trail* essentieel is om nu en in de toekomst te kunnen leren van werkwijzen.

Bijlagen

Bijlage 1 Bezoekprogramma

Donderdag 17 oktober 2019

Tijdstip	Onderwerp
08:30 – 09:00	Ontvangst panel
09:00 – 09:30	Kennismaking met de opleiding middels een speeddate
09:30 – 10:30	Bestudering materiaal + overleg panel
10:30 - 11:15	Gesprek studenten
11:15 - 12:00	Gesprek afstuderen
12:00 – 12:45	Gesprek docenten
12:45 – 13:30	Lunch + overleg panel
13:30– 14:15	Gesprek (Gerealiseerde) Leerresultaten
14:15 – 15:00	Gesprek Toetsing en Gerealiseerd eindniveau
15:00 – 15:30	Overleg panel
15:30 – 16:00	Gesprek met opleidingsmanagement
16:00 – 16:45	Functioneren studenten in praktijk
16:45 – 17:30	Beoordelingsoverleg panel
17:30 – 19:00	Terugkoppeling en borrel

Bijlage 2 Bestudeerde documenten

Standaard bijlagen

- Jaarverslag examencommissie 2017-2018
- Onderwijs- en Examenregeling 2017-2018
- Onderwijs- en Examenregeling 2018-2019
- Handleiding Stage
- Handleiding Afstuderen
- Overzicht van personeelsleden
- Representatieve selectie van onderwijsmateriaal en toetsen
- Selectie van vijftien eindwerken uit 2017-2018 en 2018-2019 (stageportfolio en scriptie)

Extra documenten

- Competentiematrix 2018-2019
- Instellingsplan Hogeschool Leiden 2017-2022
- Landelijk beroeps- en opleidingsprofiel HBO-rechten 2025 (2019)
- Alumnirapportage HBO-Rechten (2018)
- Handreiking Veiligere Toetsketen Hogeschool Leiden
- Toetsbeleidsplan HBO-Rechten
- Toetskader Hogeschool Leiden
- Toetsprogramma HBO-Rechten
- Rapportage toetscommissie 2018-2019
- Werkzaamheden toetscommissie 2019-2020
- Verslagen studentenpanels
- Reglement examencommissie Hogeschool Leiden
- Onderwijscatalogus HBO-Rechten